

# Ի Ս Լ Ա Մ<sup>1)</sup>

Պատմուածք մի Զերզեզունու

Լէյլան հեռում էր, նրա շնչառութիւնը կարծես պատում էր կուրծքը։ Արձակելով իր կաշեայ կօրսէտի կուճակները, որ պահում էին ստիճքը բարձր, նա լայն բաց արեց թրուսիայի գաղի շապիկը։ Բերանը բաց, ծանր շնչելով նա նայում էր իր առաջ և մերենայաբար սըրբում ճակատից այտերի վրայ հոսող արխինը։ Վէրքը մեծ չէր, հաւատացած էր, որ շուտ կը բժշկուի, բայց չարժէր այդպիսի վէրք ստանալ մի չնչին կապրիսի համար, որ ունեցաւ էմինէն։ Նա ցանկացաւ յայտնել իր դժուհութիւնը այդ առթիւ քաղաքավարի բառերով, բայց ամենախայտառակ հայհոյանքը դուրս թռաւ նրա բերնից։

—Դու ցանկանում էիր ինձ դէպի բարին առաջնորդել և ամենաաններելի ու ամօթալի յանցանքն էիր ուզում գործել... Դու ցանկանում էիր անձնասպան լինել գեավուրների նման... Առաջ ուրեմն ջանա քո մեղքերը բաւել, ապա զբաղուիր իմ մեղքերով։ Որքան անմիտ և անարժան բան է այդպիսի խիստ միջոցների դիմելը... Թող անիծուին գեավուրների գրքերը, որ կանանց հեռացնում են իրենց բնական դրութիւնից։ Հագնում էք Պարիզի մօդայով շօրեր, որոնց տակ ձեր սիրտը դատարկ է... շներ են գեավուրները...

Եւ նա իր հայհոյանքների տոպրակը բացաւ առանց ի նկատի ունենայու, թէ ով է իր ունկնդիրը, և մէկը միւսից աւելի տգեղ ածականներով բնորոշեց քրիստոնէական դաստիարակութեան յատկութիւնները։ Նա լը-

1) Տես Լումայ № 3

ուեց միայն այն ժամանակ, երբ բաւական համարեց իր ասածները քրիստոնէութեան ոչնչութիւնը իվեր հանելու համար։

Էմինէն լալիս էր։ Լէյլան անհունապէս զգացուեց և խոնարհուերով նրա առաջ համբուրեց նրա ձեռքը և մեղմ հարցրեց։

—Ասա ինձ վերջապէս, ինչ որ ունիս սրտում, գուցէ քո կարդացած գրքերի բովանդակութիւններն եւ յիշում ու տանջւում։

Վէրքից արիւնը կաթիլ կաթիլ հոսում էր միշտ, լէյլան ստիպուած եղաւ երկրորդ թաշկինակը հանել իր կօրսաժի տակից։ Էմինէն տեսաւ նրա կրծքի վրայ խնամքով պահուած բատիստի թաշկինակը, որի նմանը իր ամուսինը նոր էր ստացել Պարիզից։ Նա հառաջեց և ուղեց կանգնել։ Լէյլան նրան պահեց և ըսպէաւ կան լուութիւնից յետոյ հանգիստաւոր կերպով ասաց։

—Եւրոպական սատանան մտել է քո մէջ ու հաստատուել, լաւ կանես, եթէ զնաս Մարդարէի գերեզմանի մօտ ապաշխարելու։

Էմինէն լուռ էր, նա անարժան էր համարում Լէյլային իր վշտերին խորհրդակից անելու համար, նա չուզեց նրան յայտնել ի հարկէ եւ այն, որ վշտերի պատճառը հէնց այդ ժողովրդի աղջիկն է։ Նրա սիրտը աւելի ճնշուեց, կարծես անարդասարեր չորութիւն տիրեց այնտեղ, ինչպէս չորութիւն տիրում է այն ժայռայտակ հեղեղատներին, երբ բնական ունէ կատաստրօֆով ջուրը դադարում է նոյն տեղով վազել։ Նրա համար ամեն բան վերջացած էր, չարժէր այլես ապրել։ Շատ պարզ է, որ նուրէդդինը վերջապէս պիտի սիրէր ուրիշին։

—Բարձրացիր մէջքիս, որ քեզ տուն հասցնեմ, գուերեխայից աւելի թեթև ես, ասաց Լէյլան անհանգիստ նրան նայելով։ Կեանքիս մէջ այսօր առաջին անգամն է, որ ցանկանում եմ հարուստ լինել, որպէսզի իրաւունք

ունենայի մտնել ձեր, տունը, իմանալ քո գաղտնիքները  
և օգնել քեզ:

Նա էմինէին առաջնորդեց բաւական տեղ, մինչեւ  
էմինէի ծառայողներից մէկը, Հասան աղան, իրենց դէմ  
բուսաւ:

—Փառք Աստուծոյ, ասաց նա ոգևորութիւն ներ-  
շնչող ձայնով, մեր փառաւոր արքայ Սուլթան Արդիւ-  
չամիդը մեր անպարտելի բանակին հրամայել է ար-  
շաւել գէպի Յունաստան:

Լէյլան նայեց մի բոպէ էմինէին, որ հայրենասիրա-  
կան տենդով վարակուած նրա հետ հնչուն և ուժեղ  
ձայնով ասաց.

—Ամեն:

Եւ երկու իրարից բոլորովին տարբեր ձեռով գաս-  
տիարակուած կանանց աշքերի առաջ պատկերացաւ մի  
բոպէ պատերազմի գաշտը, ուր Մուհամեմէդի դրկած հրեշ-  
տակները իրենց զինուորների հետ միասին արդարա-  
գատ սրերով կտրում են թշնամեաց գլուխները, նրանք  
տեսնում էին իրենց գլախից վերև հարիւրաւոր ձեռների  
վրայ բարձրացած յաղթական վահանները, որոնց վրայ  
հանգչում են թշնամեաց առաջնորդների գլուխները: Բայց  
իսկոյն էմինէին թուաց թէ արևափայլ մթնոլորտի միջով  
արագութեամբ անցաւ մահուան սարսուուը և իր շուրջը  
տարածով մարդագետինների կանաչութեան մէջ սկսեցին  
բանիլ, բարձրանալ հսկանոցաձև կարմիր ծաղիկներ, որոնց  
արիւնագոյն թերթերը թափում էին դալար մարդերի  
վրայ կետանքից յանկարծակի զրկուած մարդկանց կըտ-  
րուած գլուխների նման:

Հասան աղան նայում էր նրան արտասուալի աշքե-  
րով, նա հպարտանում էր, որ իր մեծացրած աղջիկը  
այդքան զգայուն հայրենասէր է գարձել և ցանկանա-  
լով նոր ազգեցութիւն գործել երկու կանանց վրայ՝ դի-  
մեց լէյլային և ասաց.

—Ռւրախացիր, ով կին, քո որդուն պատերազմ ենք  
տանում:

Լեյլան, թէև հպարտ ու ուրախ, չկարողացաւ արտասուբը զսպել և ծունկ չոքեց ծերունի ծառայի առաջ, որ համբուլեց նրա ուսերից ի նշան վշտակցութեան։

Էմինէ-հանըմը առւն հասաւ ուժասպառ, գունաթափ և մօր կողմից իրեն եղած բոլոր հարցերին՝ նապատախանում էր, թէ արեդակը խիել է գլխին, որովհետեւ առանց հովանոցի էր դուրս եկել տնից։ Նամտածում էր իր մօրեղքօր դիմել միիթարութիւն գըտնելու յուսով, բայց առայժմ յետաձգում էր՝ մինչև բոլորովին կը կազդուրուի։ Նա նոյն իսկ չուզեց իր ամուսնուն էլ ոչինչ ասել, չնայած՝ որ այս վերջինս թախանձում էր իրեն։ Էմինէն օրից օր աւելի է տկարանում, բայց և այնպէս նա շատ զգուշութեամբ հսկում էր Թեռուլիայի պատերազմի դաշտը ուղղուելու պատրաստ իր ամուսնուն պէտք եղած ամենաաննշան բաների վրայ իսկ։

Նուրեդդինը զբաղուած իր գնալու պատրաստութիւններով այնքան երկար չէր մնում տանը, ուստի իր զօքանչը չէր հեռանում էմինէի մօտից։ Խեղճ մայրը տեսնելով իր աղջկայ դրութիւնը, աւելի էր անհանգըստանում, մինչև որ ստիպուած եղաւ դիմել իր եղբօր օդնութեան։

Վերջապէս մի օր կէսօրից յետոյ ոսկի կոճակաւոր սև սաւանի մէջ գրկուած էմինէն սպասում էր իրենց տան աղօթարանում իր մօրեղքօր, որին արդէն խոստովանել էր իր գտալունիքը։ Ստիպուած լինելով այդ օրը Սէլամլիքի ժամանակ խալիֆին ներկայանալ՝ Շէյխ-ուլ-իսլամը խոստացել էր հարէմ մտնել հէնց որ ազատ լինէր։

Էմինէն իր մտքերով զբաղուած երկար սպասեց։

Մի ժամ յետոյ ինչպէս հիւսիսային երկիրների եւրեսութական էակներից մէկը ծերունի կրօնաւորը աղօ-

թարանի դռնից ներս սողոսկաց իր սպիտակ փաթթուցով, անցաւ իր քեռազգչկայ մօտով, նշանացի հրամայեց նրան իրեն հետևել և մտնելով մի փոքրիկ կիսախաւար սենեակ՝ ասաց նրան.

—Իմ սրտում հոսում է նոյն արիւնը և բո վիշտը իմն է իհարկէ...

—Նուրէդկինը ինձ սիրում էր սակայն, ասաց նրան Էմինէն այնպիսի ձայնով, որ նուազում էր իր շրթների վրայ:

Եէյխ-ուլ-խալամը գլուխը շուռ տուեց նրանից չցանկանալով նրա տանջալի հայեացը տեսնել. Մի բոպէ նրան թուաց, թէ իրենը խորհրդաւոր էակներ են, որ այս մենութեան մէջ ապաստանած մահուան երկիրւղն էին կրում:

—Մի գանգատուիր, աղջիկս, ասաց նա անսահման քաղցրութեամբ, դու սպանեցիր այն մարդուն, որը միայն սիրում էր քեզ:

Էմինէն գլուխը բարձրացրեց և սաւանը ընկնելով նրա ուսերից տարածուեց նրա ոտերի շուրջ, ինչպէս Մարգարէի գերեզմանի ստուերում տարածուած է սրբազն գորգը: Նա բոլորովին դժգոյն կանգնած դողում էր: Նրա ծիրանի հագուստի փայլը ինչպէս արիւնալի լոյս ընկաւ նրա գունաթափ դէմքի և սպիտակ զգի ու ձեռների վրայ: Նա մրմթաց:

—Ես նրան սպանեցի ազատելու համար նրանց, որոնց սիրում էի և որոնց նա մատնել էր:

Եւ խաւարի մէջ կորսուած մի երեխայի չափ վախենալով գոչեց յանկարծ.

—Ա՛խ, հայր իմ, հայր իմ:

Մօրեղբայրը գրկեց նրան:

—Ես ստրջանում եմ, ես զղում եմ:

—Աղջիկս, ընդհատեց նրան ծանրութեամբ Եէյխ-ուլ-խալամը, զղումը մի դժգոյն ծաղիկ է, որ բանում է աւերակների վրայ: Դու տեսնում ես այժմ, թէ երկու մարդ քեզ սիրում էին, երկուսն էլ այսօր քեզ թո-

զել են աւելի դնահատելով քեզանից ժաղավրդի զաւականերին, որոնց գոյութեան առաջնորդը միմիայն իրենց կանացի ինստինկտներն են, գուցէ և՛ հէնց դրանից է առաջանում նրանց անվերջանալի և անդդիմադրելի շնորքը, որ տղամարդկանց գերօնմ է։ Նատ կրթուած կանայք իրենց սիրուելու իրաւունքը կորցնում են... Ես ստիպուած եմ, աղջիկս, քո միտքը ուղղել միմիայն դէպի իսկական ճշմարտութիւնը... Իբրահիմը ապրում էր իր հաւատքի, իր միապետի (որին համարում էր հայրենիք) և քեզ համարւ նրան լոյս աշխարհից դու մղեցիր մահուան խաւարի մէջ... Նա վերջին րոպէսում քանունը յիշեց... Գնա, ինչպէս բալոր թշուառները, Մէքքէ ուխտի, ուր կերկրպագես մեր սուրբ Մարգարէի դամբանին և նա քեզ կը ների...»

Ա՛խ, լռեցէք... նրան ընդհատեց իր մեղքերի յիշողութեան ծանրութեան տակ ճնշուած կմինէն... Ես անիծուած եմ նրանով, որ մտածեցի իմ ցեղի և իմ կրօնի նկատմամբ ունենալիք յարդանկքիցս դուրս երջանակութիւն յուսացի։

Նա մրմնջաց անկապ մի քանի խօսքեր, որ նրա հոգու մութ գաղտնիքներն էին բացատրում։

— Որպէս թողութիւն քո մեղքերի քեզ հրամայում եմ Մարգարէի շիրմին ուխտի գնալ, ուր քեզ կտան մի թալիսման, որ քո ամուսնուն անպարտելի կը կացուցանի։ Զեր ուղեկիցների առաջնորդ կը նշանակեմ քո զոհի եղբայր Նվիրէին, որ երեք անգամ արդէն Մէքքէ է գնացել։ Քաջ պատերազմիկ Յաթմային էլ կտամ իբրև քո նաժիշտների առաջնորդ։

Եէյխուուլիսլամի ձայնը հետզհետէ նուաղում էր յուղումից։

կմինէն ուզեց նրան ընդմիջել։

— Ո՛չ մի խօսք, աղջիկս, շարունակեց կրօնաւորը, սովորիր լռել և կատարել քո պարտքերը ինչպէս բարի մուսուլման։ Գնա Մէքքէ, Հիջազ, աղօթիր իսլամի հա-

մար, աղօթիր քո թագաւորի և նրա բանակներից մէկին առաջնորդող քո ամուսնու համար, աղօթիր մանաւանդ բոլոր տանջուածների համար։ Եթէ այստեղ մնաս, քո տրամաբանութիւնը քեզ շատ կը չարչարի։ Ահա քեզ մի նամակ, որ կտաս Շէյխ Սադուլլահին, որ քեզ կտայ իսկոյն քո ամուսնու փորձանքներից պաշտպանող թաւլիսմանը։

Եւ նրան իր կրծքին սեղմելով ջերմաջերմ համբուրեց էմինէն բարձրացրեց գլուխը և ցոյց տաւեց նրան իր արտասուաթօր դէմքը։ Նրա աջքերը փայլում էին այն աստղերի վերջին շողերի նման, որոնք յաւիտեանս հանգչելու են։

Իր ամուսնու թեսալիա մեկնելուց մի օր առաջ էմինէն պիտի ճանապարհուէր դէպի Հիջաղ։

Շէյխ-իւլ-իսլամը գեներալին շմոյլ տաւեց հչ մի առարկութիւն անել, հչ էլ այս ուխտազնացութեան պատճառը յայտնեցին նրանք։ Պատերազմը արդէն սկսուել էր, կարիք չկար նրա միտքը ուրիշ բանով զբաղեցնելու։ Նըրան յայտնեց պարզապէս, թէ իր քրոջ աղջկայ դրութիւնը պահանջում էր երկար ճանապարհորդութիւն հարաւային ծովերում և այդ աւելի լաւ էր, քան մայրաքաղաքում տխուր մենութեան մէջ անցկացնել օրերը։

Երկինքը ամպոտ էր ու սպառնալից։ Ուրականը իր բոլոր ուժգնութեամբ թակում էր, հարուածում հաւասարապէս և կիպարիսների սազարթախիտ կատարները և կանացի երկար մազերի նման փափուկ խոտերը։ Էմինէն հէնց այդ եղանակին համբուրում էր հարէմի դրան առաջ իր մօր հետ, որ նրան գրկած առաջնորդեց մինչեւ տան դուռը։ Ալի-բէյը և նրա միւս ուղեկիցները լուռ սպասում էին Շէյխ-իւլ-իսլամի քրոջ աղջկան և իր հետեւորդներին, որ նրան պիտի ծառայէին իր ճանապարհորդութեան ժամանակ։

— Կառքերը պատրաստ են, յայտնեց ծառաներից  
մինը:

Նախաղգալով որ իր տանջուած հօգու պահարան  
եղող դիւրաբեկ մարմինը ուխտազնացութեան յօդնու-  
թիւններին չպիտի դիմանայ՝ կմինէն աւելի ու աւելի  
ուժով սեղմւում էր մօրը։ Խնչպէս մի երեխայ դժուա-  
րիմաց բառեր էր արտասանում, որոնց ըստ երեսութիւն  
մայրը ուշադրութիւն չէր դարձնում։

— Մի վախենար, աղջիկս, ասաց նա վերջապէս, մի  
բանի լուպէ յետոյ երկինքը այլ ևս չի արտասուիլ։

Եւ համբուրելով նրա ճակատը նրան բաց գոնից  
դուրս մղեց։ Ապա դառնալով իր աղջկայ համար բարե-  
մաղթութիւններ անող ստրկուհիներին ասաց։

— Էմինէ-համբուր իմ հոգու էութիւնն էր, եւրոպա-  
կան քաղաքակրթութիւնը նրան գողացաւ իմ խնամքի  
տակից ու դժբաղդացրեց։ Հսկեցէք ձեր երեխաների  
վրայ, եթէ բազգը ձեզ կը բաշխի։

Ամբողջ ութը օր Լէյլան ապարանքի շուրջը թրե-  
ւում էր Էմինէ-համբուհին ու է կերպով տեսնելու յօւ-  
սով։ Նա նոյնիսկ համարձակութիւն ունեցաւ Սէլամիքի  
գոնապանին հարցնել, թէ հանրմը ճիշդ՝ է որ Հիջաղ է  
գնում։

— Կորիք աչքից, շան աղջիկ, պատասխանել էր  
նրան խիստ դռնապանը։

Եւ Լէյլան ամեն օր գոնից բիշ հեռու գտնուող մի  
քարի վրայ գալիս նստում և սպասում էր նրա գուրս  
գալուն, այնպէս որ երբ նրան նկատեց գեպի կառքը  
դիմելիս, ճարպիկ շարժումով մօտեցաւ երիտասարդ  
տիկնոջ և ասաց։

Մի գնամբ Մնա այստեղ, մեզ մօտ Եկ ինձ հետ,  
գնանք գեպի լեռները, ուր դու կը վայելես կեանքի  
զուարծութիւնը և մօնոլորտի բուրմօնքը։ Ե՛կ և մեր  
երկուսի հոգիները ինչպէս անցեալում, դարձեալ իրար  
համար կը բարպախին։

Ալիւբէյին թուաց, թէ նա ծաղրում է Շէյխ-իւլ-  
իսլամի քեռ-աղջկան. մի քար վերցրեց և ձգեց նրա վրայ:  
—Կորիր, անբարոյական աղջիկ, երևի լեռների վը-  
րայ մաքուր ձիւն է իջել, որ դու հովիտ ես իջել:  
Էմինչն նրան լոեցրեց.  
—Լոիր, սա ինձ սիրում և գուցէ կամենում է մի  
անդամ էլ կեռնքս ազատել:

Նուրէդդինի պատերազմի գնալու նախորդ օրը փո-  
թորիկը կործանել էր Լէյլայի գիշերային ապաստանա-  
րանի խարխուլ պատերը և խեղճ կնոջը թողել էր ա-  
ռանց որջի:

Նատ մարդիկ, որոնց հետ և՛ իր ապօրինի որդի  
Մուհամմէդը, ինչպէս կամաւորներ, առանց ուն է առաջ-  
նորդի, ճանապարհուել էին դէպի թեսաղիա, ուր նը-  
րանց մղում էին հայրենասիրի բնազդները: Նրանք ար-  
շալոյսին ճանապարհուել էին իրենց բնակավայրից երեք  
անդամ Աստուծոյ օրհնութիւնը խնդրելով:

Նրանք հպարտութեամբ անցնում էին ճանապարհ-  
ներով և երբ տեսան, որ Լէյլան հիացման և քաջալե-  
բութեան բառեր է արտասանում, կանգնեցին և իրենց  
ձեռները նրան տուին համբուրելու:

Երբ հերթը հասաւ Մուհամմէտին, նա մի րոպէ բարձ-  
րացրեց գլուխը և աշքերը նրա աշքերի վրայ զնելով  
մայրական սիրոյ խանտաղատանքը ուղեց նրան յիշատակ  
թողնել, նա կամեցաւ և համբուրել իր որդուն, բայց  
մի մարդ նրան յետ մղեց խստութեամբ ասելով.

—Իին...

Նա մի րոպէ ցանկացաւ յայտնել, որ Մուհամմէդը  
իր որդին է, բայց չուղեց ապօրինի որդու կրելիք ան-  
պատութիւնը հասցնել նրան, շուռ տուեց գլուխը, որ  
թագցնի իր տանջանքների դէմքի վրայ թողած արտա-  
յայտութիւնը:

Այդ օրից նա թափառում է ըլլի լանջերի վրայ իր

շորերի ծրարը միշտ իր հետ ման ածելով Հօստերը անցանում էին նրա առաջով, բայց այլ ևս հովիւը չէր համարձակում նրա շրթները համբուրել, որովհետեւ իրենց դիմի վերև ճախրող մեջ թոշունների տեսքը նրան տըխուր մաքեր էր ներշնչում: Երեկոններն էլ այլ ևս չէր սպասում անցորդներին, որոնց մի ժամանակ սէր էր բաշխում, այլ ունէ ծառի ստուերում նստած լսում էր ընութեան մեռելային ներդաշնակութիւնը:

Մի օր յանկարծ նրա մօտ երեեցաւ նուրէդդին փաշան, մօտեցաւ նրան և գրկեց:

Այդ վերջին գիշերն էր:

Փաշան նրան այնքան մօտ էր պահում իր կրծքին, որ կարծես երկուսի կենդանութիւնը մէկի շնչառութեամբ էր արտայայտում: Աէյլան լացում էր, բայց ջանում էր իր հեկեկանքը անլսելի դարձնել շրթները իր սիրեցեամբ շրթներին պինդ սեղմելով:

—Խնդրում եմ, ասում էր փաշան, գնա, ապաստանիր իմ տներից մէկում: Գնանք այս գիշեր քնելու մետաքսեայ գօշակի վերայ: Ես քեզ սիրում եմ, ինչպէս երբեք իմ կեանքում ոչ մէկին չեմ սիրել, աղերսում եմ, եկ ինձ հետ:

Աէյլան չպատասխանեց, բռնեց նրա ձեռը, քաշեց դէպի մարգագետինը լուսնի քաղցր լոյսի տակ: Յօղով ծածկուած գժգոյն ծաղիկները լուսնի շօղերի տակ փայլում էին: Ծառերի ստուերում մօխրատիտիկները թըռչւ կոտում էին:

—Այն զօւարճութիւնը, որ ես պարդեռում եմ մարդկանց, ասաց նա հանդիսաւոր ձայնով, թուշունների գրկընդիսառնութեան նման է: Սառը գետանի վրայ սիրոյ ոյժը աւելի մեծ է և երջանկութիւնը տևողական չէ: Ինչպէս գիտես, իմ բերանը սիրոյ սափոր է, որտեղից անցորդները քաղցրութիւն են ծծում և իմ ացերը խաղաղ ծովերի նման են, որոնց մէջ նրանք երեւակայում են, թէ պիտի գտնեն իրենց կետնը գաղտնիքը: Ես

չգիտեմ ով ես դու, չեմ էլ ցանկանում իմանալ. Ինչ  
էլ լինես ուրիշի համար, միայն ես քեզ ճանաչում եմ  
այնքան ժամանակ, որքան կը կամենասիմը լինել. այդ-  
քանն էլ ինձ բաւական է արդէն: Ծնորհակալ եմ քո բա-  
րեացակամութեան համար, ես չեմ ընդունի քո առա-  
ջարկը: Գնա պատերազմի, ինչպէս շատերը դնացին. իսկ  
երբ մէկ էլ իրար կը հանդիպենք, քո աչքերի մէջ նա-  
յելով ես կիմանամ, թէ ինձ յիշել ես միշտ... ես այս-  
տեղ անշարժ պիտի սպասեմ քո գալատեան:

Երկնքի կապոյտը գրկել էր Թեսաղիայի լեռների  
բարձունքները՝ և նրանց լողացնում էր թափանցիկ մը-  
շուշով, որի ներքեւ ծաղկած նշենիներով շրջապատուած  
բարձրանում էին յունական մի հին վանքի աւերակները  
ինչպէս խորհրդանշան մի կորած հաւատքի:

Նուրէգգին փաշան իր բանակը դրել էր այդտեղ  
առաւտօտից ի վերև քաշուելով իր վրանը խոր մտածու-  
թեանց մէջ էր ընկել:

Յունաց գէմ իր մղած կոխների ընթացքում երի-  
տասարդ գեներալի գաղափարները բոլորովին փոխուել  
էին: Նա այլևս այնքան ջերմ հաւատք չունէր այն սկզբ-  
բունքների անսխալականութեան մասին, որ ո՞նէր ա-  
ռաջ և որ ցանկանում էր իր հայրենիքում տարածել: Ճա-  
կատամարտից հակատամարտ իր առաջնորդած մարդ-  
կանց տոկունութիւնը, պարզ ու սիրելի զնւաբթութիւնը,  
միամիտ հաւատքը, անձնութրութիւնը և առաջինութեան  
նրա առաջ բոլորովին այլ աշխարհ էր բացում: Մուտուլ-  
մանական կը թութիւնը մոռնալու գերբնական ճիգեր  
գործ դնելուց յետոյ նոյնքան գերբնական աշխատու-  
թիւնով տարիների ընթացքում ձեռք բերած ու սեփա-  
կանացրած իր տէօրինակներից մի բացարձակ համոզում  
միայն մնացել էր նրանում, այն որ մինչեւ այդ օրը ի-  
դուր է անցկացրել իր ժամանակը:

Նստած մի փոքրիկ ամոռի վրայ կարտէսներով և

պլաններով ծանրաբեռնուած մի սեղանի առաջ՝ նա վրայ փոքրիկ գոնից դուրս էր նայում, նայում էր ծաղկած նարնջենիների վերջալոյսի ճառագայթների հանդէպ գունաւորուած ծաղիկներին, հին վանքի աւերակներին և դիմացի բլուրներին և մտածում էր իր կին Էմինէի մահուան մասին, որ իրեն յայտնել էր խոր թէմմէնայից (գլուխ տակ) յետոյ Մէքքէյից եկող Ալի-բէյը մի վճռական ճակատամարտի նախորդ օրը:

— Նա մեռաւ Մէքքէյի դիմաց, ասել էր Էմինէի պահակախմբի գլխաւորը, ես ամեն միջոց գործ դրի նրա տանջանքները մեղմացնելու համար, բայց իզնւր նա իմ և նէյխ Սադուլլահի հետ մենակ էր իր վերջի խօսակցութեան ժամանակ, նա չցանկացաւ իր վերջին կամքին հաղորդակից անել աղախիններին ու պահնորդներին, որոնք նրան մօտեցան մահից յետոյ նրան պատանելու համար: Նա ինձ յանձնարարեց ձերդ պայծառափայլութեան յանձնել նէյխի տուած թալիսմանը և ահա ձեզ եմ ներկայացնում:

Նուրէդդին փաշան բարձրացրել էր իր գլուխը ստուգելու համար միայն, թէ Ալի-Բէյը իրեն չի ծաղրում և երբ տեսել էր նրա խոնարհ գլուխ տալը, ասել էր նրան հանդարտութեամբ.

— Ենորհակալ եմ, դուք իմ անձի մօտ ատտաշէ կը մնաք, ձեր գունդը իմ հրամանատարութեան տակ է, առայժմ գնացէք հանգստանալու:

Երկրորդ օրը ճակատամարտի ամբողջ տևողութեան ընթացքում նա իր հրամանները տուել էր հանդարտ ու սառնարիւն կերպով. բայց երեկոյեան, երբ մենակ էր մնացել, նրան թուացել էր, թէ լսում է Ալի-Բէյի ձայնը և ստրջացել էր, որ ամուսնացել էր Էմինէի պէս մի կնոջ հետ, որ որքան ցանկութիւն էր առթում, այնաքան սիրոյ զգացումը յետ էր մղում, եւ թէև նա ամեն մի դժբաղդութեան հանդէպ սառնարիւն էր եղել, բայց այս անդամ հակառակ իր կամքին անձնատուր էր եղել

մելամաղձոտութեան և ցանկանալով դրան վերջ տալ,  
սկսել էր ամեն երեկոյ իր հին բարեկամներից մէկի  
այցելութիւնը ընդունել, որ պարիզեան մի մեծ թեր-  
թի թղթակից էր։

Այդ երեկոյեան էլ նոյն թղթակիցը գտնուում էր  
նրա վրանում և դանդատում, որ դեռ թեսաղիայումն  
է գտնուում, նա կարօտել էր Պարիզը իր հաճոյքներով։  
Նա չէր կարող այլևս առանց գեղեցիկ կանանց ապրել,  
մինչդեռ անիծուած պատերազմը դեռ երկար տևել էր  
սպառնում։

Փաշան թայլ տուեց, որ ընկնի մօնօկլը մեծ դղքր-  
դոցով և կարտէսների տակ թագնուած ծխախոտի տու-  
փեց մի սիդար վերցնելով վառեց, և սկսեց նայել իր  
խօսակցի վրայ՝ հասկանալու համար թէ նրա խօսած-  
ները ինչ տպաւորութիւն են թողնում հէնց իր վրայ և,

—Սիրելի բարեկամ, ասաց նրան, այն հաճոյքնե-  
րը, որոնց մասին խօսում էք, գուցէ իմ մտքի վրայ  
տեսական ազդեցութիւն թողնէին, եթէ ես շնանաչէի  
թափառական մի թուրք անառակուհու, որ ինձանում  
ներշնչեց անբուժելի ու խելագարացնող սէր։ Նրա մար-  
մինը գեղեցկութեան հրաշալիք է։

Թղթակիցը աշխուժով հետաքրքրուած իր աթոռը  
մօտեցրեց գեներալին։

—Ես գտնումեմ, վերջացրեց փաշան, որ ձեր կիսաշ-  
խարհի կանաք սիրոյ լիակատար բաւականութիւնը չեն  
տալիս մարդկանց, օրովհետև արդէն նրանց զգացում-  
ները արհեստականացած են։

Լսուեց այդ բոպէին դրսից խաղաղ լռութեան մէջ  
մի գեղեցիկ ու հնչիւն ձայն, որ երգում էր.

—Ով որ տխուր է և մենակ, թռղ գայ ինձ մօտ,  
ես նրան կը մխիթարեմ։

Նուրէդդինը ձգուեց և յուզումից խեղդուած ձայ-  
նով իր վրանի շուրջը գտնուող թիկնապահներից մէկին  
հրամայեց։

—Թռղ այդ կնոջը այստեղ բերեն, գուցէ լրտեսէ, թռղ իսկոյն լոեցնեն նրան:

Էկլան մտնելով փաշայի վրանը, ուզեց գեներալի ձեռքը համբուրել, ինչպէս սովորութիւն ունեն ժողովրդի աղջիկները, երբ բարձրաստիճան մարդու են հանգիպում:

—Ես եկայ Մուհամմէտին վինտուելու, որ գեռ չի վերադարձել Անատոլու-Հիսար, և որքան ուրախ եմ, որ քեզ եմ հանգիպում, յաղթական փաշա, որի քաջութեան գործերը սրանից յետոյ մայրերը պիտի երգեն իրենց մուսուլման օրդիների օրօրոցների մօտ: Խնդրում եմ, հրամայիր, որ իմ որդուն յայտնեն, թէ ես եկել եմ և լուր բերեն ինձ, թէ նա դեռ երկար կը մնայ այստեղ:

—Թռղ մեզ մենակ, ասաց փաշան ֆրանսերէն լեզուով միակ պահնորդին, որ նրա առաջ կանգնած խոնարհաբար նրա հրաւէրներին էր սպասում:

Ինչպէս է հասել նա Թեսաղիա: Ո՞վ է նրան առաջնորդել: Խնձքան գեղեցիկ է մնացել նա այսքան երկար ճանապարհորդութիւնից յետոյ: Նա իսկապէս եկել է Մուհամմէտի թէ իրեն համար: Եւ այդպիսի ուրիշ հարցեր ունէր նրան տալու նուրէդդինը նրան իր մօտ նստած տեսնելով:

Փաշան համբուրում էր նրա շրթներն ու աչքերը նրանից խոստում ստանալով, որ հէնց երկրորդ օրը մի պահակի հետ կը համաձայնուի Մթամբոլ վերադառնալ: Վերջապէս քիչ տատանումից յետոյ հարցը եց իրեն ամենից շատ աւելի հետաքրքրող խնդրի մասին:

—Ես եկել եմ թէ քեզ, թէ Մուհամմէդի համար, ինկատի ունենալով, որ պատերազմի գաշտում ձեզ երկուսիդ միասին կը գտնեմ: Ես անկանոն զինւորների ուղեկցութեամբ եկայ մինչև այս աւերակները, ուր չորս օր ձեր գալստեան էի սպասում և այժմ, փառք Աստուծոյ, մենք իրար տեսնում ենք: Ինչ որ է, այդ ու

չինչ, ոռու միայն այն ասա, թէ Մուհամմէդը արդարաց-  
րել է իր վրայ գրուած յոյսերը, ասաց նա հայրենասէր  
մօր հոգացողութեամբ, որի մէջ պատերազմասիրէ-  
բնազդները զարթնել էին:

Նուրէդդինը, որ իր եւրոպականացած թուրքի ար-  
տաքինի տակ պահել էր գեռ իր ցեղական բնազդները,  
այդ միջոցին գերեզմանից զլուխ բարձրացնող մի խա-  
լիքի հպարտ տեսքը ստացաւ: Նա մօնոկլը աչքից վերց-  
րեց և շատ քաղցր ու հնչիւն ձայնով ասաց Լէյլայի ա-  
կանջին ինչպէս յաղթական երգի բառեր.

— Մուհամմէտը կուռում էր ինչպէս առիւծ և ես  
միայն նրան վստահացայ Խոլամի դրօշակի պահպանու-  
թիւնը:

### Լէյլան գողաց յուզումիդ:

Մի րոպէ լուռ լսեցին իրենց հոգու ձայնը, որ մու-  
սուլմանական կրօնի մօտալուտ յաղթութեան գաղափա-  
րով ուռճացած նրանց շնչառութեան աւելի ներդաշնա-  
կութիւն էր տալիս:

### Լէյլան ասաց.

Քո մարդիկը ինձ արդելում էին երգել, պաշան  
քեզ կը բանտարկի, ասում էին նրանք, մինչդեռ մի  
գաղտնի ձայն ինձ հարկադրում էր երգել, «դու գտնուում  
ես քրիստոնէական վանքի աւերակների մօտ, ասում էր  
նա: Երբ ինձ բերին քո վրանը, ես իսկոյն ճանաչեցի  
քեզ, թէև միրուքդ շատ է երկարել, բայց չուզեցի քեզ  
սիրոյ խօսքերով դիմել առաջին բոպէից, որովհետև մի  
գեավուր և քո մեծամեծները քեզ մօտ էին: Դու ցան-  
կանում ես այժմ, որ ես պահակախմբով վերադառնամ  
Սթամբօլ, ուրի ի հարկէ ինձ կը տեղաւորեն քո տներից  
մէկում: Հարուստ մարդիկ ցանկանում են միշտ աղ-  
քատների միակ զուարճութիւններն էլ նրանց ձեռից  
խլել, բայց հոգ չէ, ես կը հնազանդուեմ քեզ, որովհե-  
տև դու ինչամի պաշտպան դարձար:

Երկրորդ օրը արշալոյսին նա պատրաստ էր մեկնե-

լու և որովհետև իրան այլկս ազատ չէր համարում, նա ծածկել էր իր դէմքը եաշմակով (քող), որ անցորդ ները չտեսնեն: Նուրէդդինին այդ բանը ուրախացրեց, նա մօտեցաւ նրան, բռնեց ձեռքը և մօտեցրեց շըրթ ներին:

—Մի մեծ տիսրութիւն համակել է իմ սիրու, ասաց փաշայից բաժանուելիս Լէյլան. ահա չորս ամիս է, որ լսել եմ մի հարուստ տիկնոջ, էմինէ հանըմի մահուան մասին. նա ինձ նկատմամբ միշտ բարի էր եղել: Նա մեռաւ Հիջազում: Նրան ես շատ էի սիրում, նրան խօստովանել էի իմ դէպի քեզ տածած սէրը, նոյն իսկ ցոյց էի տուել նրան քո լուսանկարը... Նա քո դիմագծերը տեսնելուն պէս սկսեց ինչպէս խենթ կենդանի վաղելով հեռանալ իմ մօտից... Խեղճ...

Նուրէդդինը նրա դաստակը բռնեց և յուզումից գողացող ձայնով.

—Ի՞նչ ես արել այդ, ասաց, էմինէ-հանըմը իմ կինն էր:

Լէյլան իրան զգաց մի սարսափելի դժբաղդութեան ժանրութեան տակ խորտակուելիս, նա գուշակեց իսկոյն, որ ինքն ակամայ պատճառ է դարձել էմինէի մահուան և դանդաղ շարժումով նուրէդդինին իրանից հեռացրեց.

—Միայն դու ես մեղաւոր, ես չէի իմանում ոչինչ քո կեանքից, և հիմայ, որ ծանօթ եմ էմինէի թշուառութեան պատմութեան հետ, ես քեզ համար էլ նոյնը պիտի լինիմ, ինչ որ եղել եմ շատերի համար:

Նա թողեց բանակը առանց մի բառ իսկ աւելացնելու. Յունական վանքի աւերակների մօտով անցնելիս նա տեսաւ ու ճանաչեց Ալի-բէյին, որ էմինէի մեկնելու օրը իր վրայ քար էր արձակել և երկար նայեց նրան:

Այդ օրը Ալի-բէյը նստած զինուորների մի խմբի մէջ, ցանկանում էր նրանց պատմել իրենց հոգին կրթող ազնուացնող մի պատմութիւն: Նրանց գլխի վերև ծաղ-

կած էին նշենիները, որոնց ծաղիկներին սիրոյ համբոյք էր տալիս բնութեան քնքոյշ շունչը, սպիտակ թերթերը դանդաղ յուզումով դողում էին, պոկտում, մի բոպէ տառածութեան մէջ թռչում դողդողում, ապա ընկնում էին գետնի վրայ, ուր խակոյն վարդի գոյն էին ստանում:

Ջինուորները անհամբեր սպասում էին, թէ ինչպէս պիտի բացատրի իրենց հոգու գաղտնիքները իրենց հարիւրապետը, որ ամեն մի ճակատամարտից յետոյ նրանց հետ խօսում էր Աստուծոյ գործերի մասին:

—Նայեցէք այս գեղեցիկ ծաղիկներին, իմ առիւծներ, և ձեր սիրտը ուրախութիւնով պիտի լքուի: Մեռնել իսլամի համար սուրբ և գեղեցիկ քան է, որովհետեւ ձեզ համար է պահում Աստուծած ծաղկազարդ գրախատը, ուր յաւիտենական երջանկութիւն պիտի վայելէք:

Ալի-բէյը գիտակից զինուորական էր, նա սովորութիւն ունէր իր զինուորներին մահուան ենթարկուելու պատրաստել:

—Նախ քան ձեր հոգին Աստուծոյ կը յանձնենք, գուք պարտաւոր էր թշնամու վեց գլուխ կտրել: Սթամպոլին մենք տիրել ենք արիւնով և երբէք յետ չպիտի տանք, որովհետև յափշտակիչ քրիստոնեաները իրենց անձնական շահերի համար ցանկանում են մեր խալիֆի: մայրաքաղաքը մեր ձեռից խլել, մինչդեռ մենք նրան պէտք ունինք մեր սուրբ հաւատքի պայծառութեան համար:

Բոլոր ունկնդիլները միաձայն գոչեցին.

—Փառք Աստուծոյ, թնդ Սուլթանը ապրի հազար տարի:

**Մի ծերունի դիմեց Ալի-բէյին:**

—Մենք քեզ լսում ենք: Դու ասացիր, որ ուղում եւ մեզ պատմել մի նոր պատմութիւն, մի դէպքքո Հիջազում կատարած վերջին ճանապարհորդութիւնից, մեզ համար նոյնքան հետաքրքրական է լսել նորից սոկեայ մազերով Սուլթանուհու և Մուհամէդդի մազերից մե-

փունջ պարփակող աղամանդի պատմութիւնը, թէև շատ անդամներ ենք լսել:

— Զինունք, ասաց Ալի-բէյը, ձեզ պատմելիք պատմութիւնս սուրբ է, նա յուզում է իմ սիրտը, Ես ցանկանում եմ խօսել մի հայտնի թուրք կնոջ մասին, թող նրա յիշատակը օրհնուի: Նա մեռաւ իր հայրենեաց սիրոյ և իր հաւատքի համար Հիջազում, ուր գնացել էր Շէյխ-իւլ-Խալամի հրամանով մի սուրբ թալիսման բերելու և ահա հէնց այդ թալիսմանի չնորհիւ է, որ մեր գեներալ նուրբէդին փաշան մեղ առաջնորդում է յաղթութիւններից յետոյ դէպի նոր յաղթութիւններ։ Լսեցէք»

Մէքրէյի դիմաց կմինէ-հանըմը ուժասպառ այլ ևս չէր կարողանում իր ձիու թամրի վրայ նստած մնալ: Մեր առաջ տարածուում էր արծաթափայլ տերեններով ոլորուն փշերի և բաղրջուկների մի ընդարձակ դաշտ մինչև հորիզոնը, կմինէ-հանըմը հոգեվարքի մէջ էր: Նրան գրկեցի ինչպէս գրկում են մի երազուն երեխայի, որին չեն ցանկանում զարթեցնել և դրի նրա տանշուած մարմինը գետնի վրայ միակ ծեթինու զով ստուերի ներքոյ, որպէսզի աւելի հանդիսատ լինի նրա դեռ կենդանի հոգին: Նրա ոսկեգոյն մազերը գրկել էին դժգոյն այտերը, նրա թարթիչները նուրբ ու թափանցիկ էին ինչպէս նոր ծնուած հաւալուսի փետրիկները, նրա ազքերի լոյսը փայլում էր ինչպէս վերջալոյսի ճառագայթ նուրբ մետաքսի տակից, նրա մանուշակագոյն զգեստը լայն բացուած ցոյց էր տալիս նրա նիհար կուրծքը, որ իր նիհարութիւնով հանդերձ գեղեցկութեան օրինակ էր...

— Եփէնդիմ, նրան ընդհատեց ծերունի մի զինուոր, դուք պատմում էք, ինչպէս գետավուրները սովորութիւն ունեն պատմել: Մեզ հանըմի մարմինը չի հետաքրքրում, պատմիր նրա հօգու մասին:

Ալի-Բէյը փակեց ազքերը, դանդաղ մի դժգունու-

թիւն նրա դէմքը ծածկեց և մեղմ կերպով շարունակեց նա։

— Նրա շուրջը մթնոլորտը մեղմ ծածանւում էր, երկնքի ջերմութիւնից քաշուած ցողը ոսկեգոյն գնդակների նման օրօրտում էր տարածութեան մէջ, ծիթենին քաղցր ստուեր էր ձգել նրա վրայ, նա կարող էր խաղաղ մեռնել։ Եւ նա մեռնում էր յօդնութեան շնորհիւ, ուխտագնացութիւնը նրան սպանեց։ «Շէյխ Սադուլլահը շուտ կը գայ, հարցրեց նա նուաղկոտ։ «Ապասիր, համբերիր, իմ ազնիւ քոյր, պատասխանեցի ես։ «Մահը համբերել չդիտէ, ասաց նա վերջապէս, տես, նրա ստուերը իմ ճակատի վրայ է շրջում։ Գնա Շէյխի մօտ և նրան առաջնորդիր այստեղ, որովհետեւ ես չեմ կարող գնալ դէպի նա, իմ մարմինը վաղուց է, որ մեռել է, միայն հոգին է ապրում։ Յանուն Աստուծոյ, խնդրում եմ քեզ, գնա Շէյխին բեր, որովհետեւ ես չեմ ցանկանում մեռնել առանց խօստումս կատարելու, առանց ստանալու այն թալիսմանը, որ բանակները առաջնորդում է դէպի յաղթութիւն։ Լսիր, եթէ դու չես հնաղանդուիլ իմ հարմաններին, դու դաւաճանած կը լինես քո Աստուծուն ու քո գեներալին։ — «Ասմ ինձ, ընդմիջեցի նրան անձկութեամբ, Շէյխ-իւլ-Իոլամի հարէմում իմ եղբայր Իբրահիմին սպաննողը դու ես եղել։

«Դժգոյն մի կարմրութիւն վերջին անգամ ներկեց նրա այտերը և մի գերբնական ուժով, որը միշտ նրան կեանքի սարսափների հանդէպ անդրդուելի էր պահել, նա հանդարտ ու վեհ շեշտ տուեց իր խօսքերին։ Ես սպանեցի, այն, քո եղբօրը մի կացնով, նրա արիւնը և ուղեղը ցատկեցին իմ դէմքի և իմ ձեռների վրայ։ Նա մի դաւաճան էր, որ ցանկանում էր սպանել իր գեներալին, նա ինքը խոնարհեցրեց գլուխը իմ առաջ, որ արդարադատ գործը կատարելիս ինձ օգնի։ Եթէ հաւատում ես, որ քո արիւնը կապստամբուի քեզ մաքուր թողնելուց և դու էլ կը դաւաճանես քո գլխաւորին, իմ

շատ սիրելի ամուսնուն, տնտր այդ դաշոյնը, որ գոտւ կումք ունես. և առանց ձեռս դողալու քեզ էլ կը սպանեմա: «Մաշալլահ», (թող Աստուծոյ կամքը լինի), «Եաւ բարբի (Տէր), ով կասի, որ դու կին ես, գոչեցի հիացած. ով իմ աշբերի լոյս, ով ոսկի և քնքոյշ բաշեր ունեցող առիւծ, մի մեռնիր, ես կը հնազանդուեմ քեզ:

«Նա երկար լսում էր դէպի Մէքքէյի մզկիթները վաղող իմ նժոյդի ոտնաձայնը: Երբ վերադարձայ Շէյխս-Սադուլլահի հետ, նա մեռնելու մօտ էր, կամենում էր վերջին կարևոր գործը կատարել: Շէյխը մօտենալով նրան կանգնեց շատ ուղիղ նրա սնարի մօտ, իր սպիտակ ֆարաջայի մէջ նա թւում էր մեր սուրբ մարգարէ Մուհամմէդը, որ եկել է մեռնող մուսուլմանուհուն օգնելու: Նա ծեր էր և դրեթէ ոչինչ չէր տեսնում, միայն նա իր դողդոջուն ձեռներով շօշափում էր ու ճանաչում մարդկանց: Եւ այդ ձեռները նա հանդարտ դրեց Էմինէի երեսի վրայ ու ասաց. «Խօսիր, աղջիկս, ես քեզ այժմ ճանաչում եմա: Ես Շէյխս-իւլիսլամի առաքեալն եմ, պատասխանեց նա շնչասպառ ձայնով. ես քեզ եմ բերում նրա մի նամակը, նա իմ կրծքի վրայ է քրտին-քով թրջուած: Ես իմ միսիաս արդէն կատարեցի, դու էլ մի ուշանար թալիսմանի սուրբ խօսքերը գրել: որոնց ազդեցութեամբ մեր բանակը յաղթական պիտի դուրս գայ այս ճակատամարտում:

«Յետոյ դառնալով ինձ աւելացրեց. «Առաջին բանակում հարիւրապետ Ալի-բէյ, ինչպէս հաւատարիմ ծառայ քո միապետին և քո հրամանատար իմ սիրելի ամուսին գեներալ Նուրէդդին-փաշային իսկոյն կը դնաս Թեսալիա, ուր Շէյխս-Սադուլլահի գրած խօսքերը կը յանձնես քո հրամանատարին:

Նա մեռնելու պատրաստ էր այլես, նրա թոյլ կուրծքը խորտակում էր, նրա դէմքը գնալով աւելի մեռելային արտայայտութիւն էր ստանում: — «Շէյխ Սադուլլահ... շատ եմ տանջում... ես սիրում էի իմ զօրական

ամուսնուն, որ այսօր մեր փառաւոր միապետի բանականերից մէկն է առաջնորդում, նա առանց վշտանալու ինձ թոյլ տուեց գալ Հիջազ և իրանից հեռու մեռնել մենութեան մէջ, ինչպէս մի վատ սերմ, որ քամին ձըդում է հովտի տարածութեան մէջ։ «Խաղաղութեամբ մեռիր, աղջիկս, քո ձայնի հնչվանը և քո դէմքի գծերը, որոնց շօշափում եմ, ինձ ամեն բան բացատրեցին։ Ես ճանաչում եմ քո հոգին, դու բարձրագոյն սէրն ես, որ մարդիկ յետ են մըսւմ, որովհետև չեն կարողանում հասականալ։ «Ես մեռնում եմ Հիջազի սուրբ հողի վրայ, Մէքրէյին շատ մօտ առանց մուէզզինի ձայնը լսելու……»։

«Եկիլը իր արտասուաթոր դէմքը ուղղեց դէպի Մուհամմէդի գերեզմանը և ուղիղ կանգնած, ձեռներով ականջները պահած անսահման քաղցրութիւն ունեցող ձայնով երգեց։ —Ալլահու աքբէր (Աստուած մեծագոյն է)։

Մի խաղաղ ժպիտ էմինէի դէմքի վրայ սփռեց չըտեսնուած գեղեցկութիւն, նա աշքերը դանդաղ բաց արաւ, նայեց չորս կողմը և... փակեց յաւիտենապէս։

—Ամեն, ասացին զինուորները ծանրութեամբ։

—Թռղ Աստուած էմինէ-հանրմի հոգին իր սուրբ հովանաւորութեան ներքոյ առնի, ասաց հնչիւն ձայնով ամենատարիքսվ զինուորը հայեացքը ձգելով Ալլահէյի վրայ, որ դողում էր։

Զինուորները խօնարհ և ուշադիր սպասում էին իրենց հարիւրապետի հրամանին, որ գնան հանդստանան։

---

Բոլորովին յոգնած և անտանելի զրկանքների ենթարկուած երկար ճանապարհորդութիւնից վերադառնալով Լէյլան նստել էր իր բնակարանի բանդուած պատի վրայ և դիտում էր Բօսֆօրը։ Մի չարագուշակ շունչ տեսարանի ներդաշնակութիւնը ոչնչացրել էր։ Այլ ևս չէին երեսում սպիտակ առագաստաւոր նաւակները, որ

հանդարտ սահում էին ջրի վրայով, չէին նկատում և խաւար ջրերի վրայ նաւերի փօսֆօրափայլ հետքերը, և բողացիների Ընաւոլու-Հիսարից բիշ հեռու շինած միգործարանի ծինելոյզից բարձրացող թանձր ծուխը ծած-կում էր ամեն բան, նինում էին նրանք մի օծանելիք, որի մասին բոլորովին չէր լսել Լէյլան, բայց ինչպէս երևում է քրիստոնեաները շատ էին սիրում այդ օծանելիքը, որը մեծ բանակութեամբ էր ծախտում:

Հին ճարտարապետութեան նմոյշներ եղող դեղեցիկ պալատները այրուե լէին գեավուր բանուորների ձեռ-քով, որոնք այժմ ամեն կիրակի և երկուշաբթի օրերը շրջադայում էին նրանց աւերակների մէջ դինու ծակող հոտ արտաշնչելով օդի մէջ:

Խաղասէր թուրքերը, որոնք սովորութիւն ունէին ամեն երեկոյ սպիտակ գիշերային շորեր հագած Բօս-Փօրի ափին գտնուող իրենց տների պարտէղներում նըս-տել ու նարգիլէ ծիսել. այժմ ցաւով տեսնում էին թանձր գործարանային ծուխը, որ բարձրանում էր, բարձրանում, ապա հանդարտ նստում նրանց սպիտակ շորերի վրայ հազարաւոր սե բծեր թողնելով նրանց վրայ: Իրենց գոյութիւնը կեղտուոտող նոր քաղաքակըր-թութեան այդ զզուելի բանին դիմադրել չէին կարող, և իրանց տանջուած հայեացըները ջանում էին ուղղել հակառակ կողմ, ուր տեսնում էին արևի ճառագայթ-ները վերջալոյսի ժամանակ ծովի փրփուրների հետ խաղ-անելիօս:

Բանուորների գալուց յետոյ շրջակայթը սկսուեցին անապատանալ, կտրուեց նոյն իսկ այն հսկայ հինաւուրց ծառը, որ աղբիւրի վրայ հովանի էր անում և որի ստուերի տակ հարսներն ու աղջիկները հանգիստ զրոյց էին անում: Լէյլան տեսնելով այս բոլոր փոփոխութիւն-ները մահու չափ տիրում էր և այլ ևս չէր համար-ձակում իր սիրոյ երգերով յօգնած անցորդներին հրա-ւիրել իր մօտ: Գործարանի մարդկանցից մի բանիսը

ցանկացել էին նրան սպանել, որովհետեւ մերժել էր իր սէրը նրանց, ուրիշներ էլ ցանկացել էին նրան կողոպատել, նրանց աշքը չէր կարողանում տանել և այն քիչը տեսնել, որ ունէր ինքը։ Նա վախեցած եկել ապաստանել էր դէրվիշ Սաադէթդինի մօտ, որ նրան տեսնելով վրդովուած ասել էր հանդարտութեամբ։

—Հանդարտ, աղջիկս, դու խորտակում ես մեր հանգստութեան ներգաշնակութիւնը։

Դէրվիշ Սաադէթդինը շատ ուրախ էր, որ գժբաղդանառառակուհին վերջապէս ապաստան է գտել, բայց նըրան դիւր չէր գալիս, երբ այս վերջինը շարունակ յիշեցնում էր նրան գեավուրների ներկայութիւնը, որը բարի դէրվիշը ցանկանում էր մոռանալ։ Բացի այդ անառակուհին խոռովում էր նրա գաշտային բաւականութիւնները իր չարաճճի աշխուժութեամբ։ Գառները, թռչունները, նոյնիսկ սօֆթանները (աստուածաբանութեան ուսանողներ) նրանից վախում ու հաւաքում էին թէքքէյի չէմբի վրայ։

Մի օր էլ Լէյլան սիրոյ ցոյցեր սկսեց անել։ Դէրվիշի հոգին խռովուեց և թէկ մինչև այդ օրը չէր ցանկացել նրան համոզել անառակութիւնը թողնել և պարկեշտ կերպով ապրելու մասին մտածել, որովհետեւ հաւատացած էր, որ ոչ մի անառակ կին չի կարող պարկեշտ դառնալ, նա այնուամենայնիւ ուզեց այս անդամ փորձել։

—Աստուած տուել է քեզ այնպիսի գեղեցկութիւն, որ շատ քշերին է տալիս և որ սիրելի է տեսնել, բայց ինձ արած քո սիրոյ առաջարկութիւնը խելօք դատողութեան հետևանք չէ։ Ես Սթամբօլ գնալիս միշտ քեզ համար այլ և այլ գեղեր էի բերում, որ դու կարողանասքս մարմինը աւելի թարմ ու գեղեցիկ դարձնել, որը բեզ շատ էր գրաւում։ բայց եթէ դու դէպի ինձ քո յարգանքը կը պակասեցնես, ես վերջ կտամ իմ գնումնեւ

րին, որոնք ինձ այնքան անհանդատութիւն են պատճառում, որովհետև չգիտեմ պայծառ կարմիրը թէ դժգոյն կարմիրն է սազում քո մտրմին։ Դու զարդարիր քեզ ինչպէս մի գեղեցիկ վարդ, բայց երբէք մի ցանկանար մտերմական յարաբերութիւնների մէջ մտնել ինձ հետ, որովհետև այն ժամանակ ես քեզ անառակ կը կոչեմ և իմ եսի համար քեզ դուրս կանեմ այստեղից, իսկ ինչու այդ անել, երբ իրար հետ հաշտ կարող ենք ապրել Աստուծոյ մեզ ցոյց տուած այս տեղում։

Լէյլան նրա մօտից հեռացաւ այնպիսի քայլերով, որոնցմով արտայայտում էր աւելի շատ հոգու քան մարմնի յոգնածութիւն։

Նա մենակ էր և այդ մենակութիւնը իրեն սարսափեցրեց մի րոպէ՛ Եւրոպացի բանուորները հետեւում էին նրան, անպատկառ ակնարկութիւններ անում, ցոյց տալիս նրան արծաթեայ դրամներ բոլորի ներկայութեամբ։

Դիւզի երեխաները տեսնելով տյդ հետեւում էին նրան ու գոչում։

—Զի ամաչում, չի ամաչում, գեավուրների բարեկամ է դարձել։

Նա ամօթխած ու սարսափած կրծքին սեղմեց ծանր կաշեայ կօշիկները և սկսեց փախչել բոկոտն։ Նա յետ էր նայում երբեմն ստուգելու համար թէ դործարանի բանուորները իրեն հետեւում են։ Մէկը աղաղակեց։

—Անառակ, անառակ։

Կանայք հաւաքուած աղբը եղրին սկսեցին նրան բամբասել, տղամարդիկ սրճարաններից դուրս էին վզգում նայելու նրա վրայ, մի երեխայ աւելի առաջ դնաց, այն է մի մեծ քար ձգեց նրա յետեւից դոռալով։

—Աստուած աչքերդ հանի, որ գեավուրներին թոյլ ես տալիս համբուրել։

Նա աւելի արագ սկսեց փախչել։

Խաղաղասէր մի կրօնաւոր իր մզկիթի դոնից դուրս եկաւ և մտնելով ժողովրդի մէջ ասաց։

—Այս աղջիկն էլ, գառնուկներս, Աստուծոյ արագուծ է, նա սրան գոյութիւն է տուել, երեք նրա համար, որ սա էլ պէտք է մարդկութեան։ Մի խառնուէք այնպիսի գործերի մէջ, որ հասկանալ չէք կարողանում, իսկոյն գնացէք ձեր տները։

Բարի մուսուլմանները հնազանդուեցին նրան։ Նա մենակ հետևեց Լէյլային, որին բանուորները այլ ևս չէին հետևում և կանչեց նրան։

—Սպասիր, աղջիկս, ես եմ, Հօջաէֆէնդին, քեզ ասելիք ունեմ։

Լէյլան կանգնեց։

—Հոգիս, ասաց Մօլլան, այստեղի գաղափարները փոխուել են, բարեկերը այլ ևս առաջուայ արժանաւորութիւնն ու ծանրութիւնը չունեն, գործարանում բանող Եւրոպացիները տակնուվրայ են արել ամեն ինչ։ Այլ ևս այս տեղերը մի շրջիր, թթէ մենք մենակ լինէինք, դու կարող էիր անել ինչ որ ուզենայիր և ոչ մի բոպէ մենք քեզ չէինք ցոյց տալ, թէ նկատել ենք քո արածները։ Ես քեզ ներում եմ... Թհաղ քրիստոնեայ միսիօնէրները երեակայեն, թէ քեզ նման կանանց կարեմի է ուղղութեան բերել բարողներովկ։ Ես այդպէս մտածել չեմ կարող, հոգիս... Աքա ինչ որ լաւ ես կարծում, առիւծս, և թհաղ Աստուած քեզ օրհնի, քանի որ քեզ ստեղծել է։ Մի որ դու անպայման լաւ կը լինես, հաւատում եմ ես դրան։

Յետոյ ձեռքը մեկնեց նրան համբուրելու ու հեռանալով նրանից մտաւ բարձր մինարէտաւոր իր մզկիթը։

---

Երկրորդ օրը Լէյլան բարձրացաւ իր տան աւերակների վրայ և նստեց ամենաբարձր տեղը։ Նա մտածում էր թողնել Պօլիսը, ուր գեավուրները մուտք էին գործել ու խանգարում էին բարի մուսուլմանների կենցաղավարութիւնը, և գնալ Հիջազ, ուր գեռ միմիայն Մու-

համմէդ մեծ մարդարէի հետևողներն են իրաւատէր,  
բայց...

Յանկարծ նշմարեց Նուրէդդին-փաշային, որ պատերազմից յաղթանակով վերադարձել ու եկել էր ժողովրդի աղջկայ, մուսուլման աղջկայ սէրը խնդրելու լէյլան վաղեց գէպի նաև ասաց նրան.

—Ես ըստ հրամանների տակ եմ, փաշա, ինչպէս ցանկանաս. կապրեմ այնպէս, որովհետև գեավուրները այս գործարանը հիմնելով իրենց բանուորների միջոցով ինձ անհանդատացնում են:

Մուսուլման փաշան իրան երջանիկ զգաց:

Թարգ. տաճկ. ԳՐ. ԵՂԻԿԵԱՆ